

Земфіра КОНДУР

Керівниця проєкту Ради Європи в Україні
"Посилення захисту національних меншин,
включаючи ромів та мов меншин в Україні"

Email: Zemfira.KONDUR@coe.int

Людмила АФАНАСЬЄВА

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології та філософії
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0002-9386-6529

Email: lyulmila.csr@gmail.com

Михайло СЕМІКІН

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології та філософії
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0001-9119-8945

Email: semikin@mlt.gov.ua

**КЕЙСИ ЗГУРТОВАНOSTІ ЕТНІЧНИХ СПІЛЬНОТ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОГО
МЕЛІТОПОЛЯ В КОНТЕКСТІ ВТІЛЕННЯ ПРИНЦИПУ
ЄДНОСТІ В РОЗМАЇТТІ: ПРОЄКТНИЙ ПІДХІД**

Анотація. В роботі окреслюється предметне поле застосування проєктного підходу в реалізації дієвих механізмів захисту прав етнічних меншин (спільнот) тимчасово окупованого Мелітополя та формування згуртованості багатокультурної громади для стабільності та відновлення деокупованого післявоєнного міста та Приазовського регіону. Робиться акцент на тому, що завдяки участі в проєкті Ради Європи «Підтримка реформування законодавчої бази щодо національних меншин та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні», мелітопольська багатокультурна громада стала однією з найбільш консолідованих серед представників тих громад окупованих територій України, які змушені були тимчасово покинути свої домівки та місто. Аналізуються основні проблеми збереження культурного розмаїття й дотримання прав і свобод етнічних спільнот, чинники і механізми поліпшення законодавчої та політичної бази для захисту прав меншин в Україні й сприяння співпраці між місцевою владою та національними меншинами в умовах війни. Розглянуті перспективні підходи до імплементації альтернативних методів боротьби з дискримінацією в умовах воєнного стану і подоланні комунікаційних розривів між етнічними спільнотами, які залишилися в тимчасово окупованому Мелітополі, проживають на підконтрольній Україні території чи вимушено виїхали за кордон. Обґрунтовується механізми реалізації успішних кейсів та позитивного досвіду багатокультурної громади Мелітополя в запобіганні та протидії дискримінації осіб, які належать до національних меншин (спільнот) та корінних народів Мелітопольщини, засновані на моделюванні елементів соціальної реальності й інтенсивній міжособистісній взаємодії, що дало можливість вже сьогодні стати однією з найбільш консолідованих серед представників тих громад окупованих територій України.

Ключові слова: етнічні спільноти, воєнний стан, протидія дискримінації, проєктний підхід, консолідація громади.

Zemfira KONDUR

Senior project officer in The Council of Europe Project
"Strengthening the protection of national minorities including Roma and minority languages in Ukraine"

Liudmyla AFANASIEVA

Ph.D. in Philosophy, Associate Professor,
Department of Sociology and Philosophy,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Mykhailo SEMIKIN

Ph.D. in Philosophical Sciences, Associate Professor,
Department of Sociology and Philosophy,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

CASES OF COHESION OF ETHNIC COMMUNITIES OF THE TEMPORARILY OCCUPIED MELITOPOL IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF UNITY IN DIVERSITY: A PROJECT APPROACH

Abstract. *The work outlines the subject field of application of the project approach in the implementation of effective mechanisms for the protection of the rights of ethnic minorities (communities) of the temporarily occupied Melitopol and the formation of the cohesion of the multicultural community for the stability and restoration of the de-occupied post-war city and the Azov region. The point is that thanks to participation in the Council of Europe project «Supporting the reform of the national minority legal framework and the resilience of national minorities and Roma in Ukraine», Melitopol multicultural community has become one of the most consolidated among the representatives of those communities in the occupied territories of Ukraine, which were forced to temporarily leave their homes and the city.*

The main problems of preserving cultural diversity and observing the rights and freedom of ethnic communities, factors and mechanisms for improving the legislative and political framework for the protection of minority rights in Ukraine and promoting cooperation between local authorities and national minorities in war conditions are analyzed. Considered prospective approaches to the implementation of alternative methods of combating discrimination in martial law conditions and overcoming communication gaps between ethnic communities that remained in temporarily occupied Melitopol, live in the territory under the control of Ukraine or were forced to leave abroad.

The mechanisms of implementation of successful cases and positive experience of the multicultural community of Melitopol in preventing and countering discrimination of persons belonging to national minorities (communities) and indigenous peoples of Melitopol are substantiated, based on modeling elements of social reality and intensive interpersonal interaction which made it possible to become one of the most consolidated among the representatives of the communities on the occupied Ukrainian territories.

Key words: *ethnic communities, martial law, anti-discrimination, project approach, community consolidation.*

Постановка проблеми. Забезпечення рівних прав і можливостей для всіх громадян, незалежно від їх особистих характеристик, є важливою складовою будь-якого справедливого суспільства, а особливо в контексті конфлікту чи воєнного стану. Тому Україні, перебуваючи в умовах військової агресії Росії, слід особливо звертати увагу на забезпечення прав і захист всіх громадян, включаючи національні меншини (спільноти). Адже, безперечно, дискримінація національних меншин (спільнот) чи будь-яких інших груп громадян є загрозою для держави.

Забезпечення рівності на практиці – це процес, що вимагає зусиль кожного з нас. Ми маємо боротися з дискримінацією на всіх рівнях, підтримувати законодавчі реформи та сприяти конкретним планам дій для досягнення цієї мети,

адже тільки тоді ми зможемо побудувати справедливе та рівне суспільство для всіх громадян України. Дійсно, на наш погляд, слід активно запобігати дискримінації та створювати належні умови як для рівного доступу до освіти, здоров'я, роботи та інших послуг, так і для захисту культурних, інформаційних, та інших прав національних меншин (спільнот) та корінних народів, збереженню етнічної ідентичності в умовах російської військової агресії. Тому наразі важливо імплементувати такі альтернативні методи боротьби з дискримінацією в умовах воєнного стану, як: проведення просвітницьких, правових та інформаційних кампаній для усвідомлення суспільством принципів рівності та недопустимості дискримінації, проводити моніторинг ситуації з прав людини та дискримінації й оприлюднювати відповідні звіти. Законодавству слід

передбачати правову відповідальність для тих, хто допускає дискримінацію по відношенню до будь-якого члена суспільства. Це може бути як цивільна, так і кримінальна відповідальність. Важливо створити умови для інклюзивного суспільства, де всі громадяни мають рівні можливості до освіти, праці, медичної допомоги та інших сфер життя.

Особливу роль в поліпшенні законодавчої та політичної бази для захисту прав меншин в Україні, а також сприянні співпраці між місцевою владою та національними меншинами, включно з ромами, для міцнішої суспільної єдності та стійкості під час конфлікту та після нього відіграє проєкт Ради Європи «Підтримка реформування законодавчої бази щодо національних меншин та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні». Зазначимо, що особлива увага тут приділятиметься внутрішньо переміщеним особам, що представляють національні меншини з окупованих регіонів на сході/південному сході України [14]. Саме проєктний підхід надає можливість багатокультурним громадам тимчасово окупованих територій, при тісній співпраці з органами місцевого самоврядування, не тільки активно запобігати дискримінації, а й згуртуватись, створити єдину команду дій заради довгоочікуваної деокупації.

Аналіз наукових публікацій. Аналіз філософської, соціологічної, психологічної та культурологічної літератури свідчить про наполегливі пошуки вченими умов формування міжкультурної згуртованості в полікультурному середовищі [2; 3; 4; 10; 12]. Наукові опрацювання дослідження міжетнічної комунікації та згуртованості ґрунтуються на концептуальних доробках таких зарубіжних і вітчизняних соціальних філософів та соціологів, як А. Асмолов, К.-О. Апель, Л. Афанасьєва, В. Бех, Є. Головаха, Л. Дробіжева, В. Євтух, А. Здравовислов, Н. Коваліско, В. Лекторський, Н. Паніна, Л. Скворцов, Б. Слющинській, Л. Хижняк, Ю. Хабермас, О. Хеффе, М. Шульга, А. Шипилов, та інших [12; 13]. Серед українських науковців зараз з'явився цілий спектр українських аналітиків, які займаються дослідженням проблем війни. Це О. Костенко, М. Піддячий, О. Гринів, С. Грабовський, І. Грабовська, М. Цюрупа та інші [2; 3; 4; 5; 6; 7; 16; 17]. На шовіністичних, расистських, ксенофобських, антиліберальних ознаках російського фашизму та його геноцидних практиках наголошують такі вітчизняні дослідники, як В. В'ятрович, О. Кривдик, О. Кудрін, Л. Якубова, С. Дацюк, А. Дробович, О. Гринів, О. Костенко, П. Олещук, О. Романчук [1; 5; 7]. В аспекті нашого дослідження, першорядного значення набувають прийнятий у грудні 2022 року Верховною Радою України Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» базуючись на Конституції України, Декларації прав національностей України, керуючись положеннями Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, інших міжнародних договорів щодо прав осіб, які належать до національних меншин (спільнот)

України який спрямований на захист прав представників національних меншин [8]. 27 вересня 2023 року уряд ухвалив Державну цільову програму «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року. Метою Програми є створення сталих інституційних умов на загальнодержавному та регіональному рівні для задоволення потреб та ефективної реалізації прав і можливостей осіб, які належать до національних меншин (спільнот) та корінних народів України, а також сприяння зміцненню соціальної стійкості, згуртованості та загальнонаціональної єдності українського суспільства [6]. Прийняття вище зазначених Закону та Програми, спрямовані на виконання рекомендації Висновку Європейської Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі, зазначена рекомендація передбачає завершення реформи правової бази для національних меншин, яка на даний час готується згідно з рекомендаціями Венеціанської комісії, та прийняття механізму її негайного та ефективного впровадження.

Однак, предметне поле досліджень у межах етнічної єдності багатокультурної держави в контексті національного спротиву у війні сьогодні ще остаточно не сформовано.

Метою даної статті є аналіз проєктного підходу в реалізації дієвих механізмів захисту прав етнічних меншин (спільнот) тимчасово окупованого Мелітополя та формуванні згуртованості багатокультурної громади для стабільності та відновлення деокупованого післявоєнного міста та Приазовського регіону.

Виклад основного матеріалу. Українському багатокультурному Мелітополю сьогодні 239 років. Місто пишається своїми глибокими віковими традиціями добросусідства та взаємоповаги представників понад 100-та національностей і етнічних культур. У нашому місті зареєстровано 31 національно-культурне товариство, які об'єднані у спілку Громадських Організацій «Спілка громадських організацій «Рада національних товариств»», функціонує й постійно діючий консультативно-дорадчий орган при виконавчому комітеті Мелітопольської міської ради «Координаційна рада національно-культурних товариств».

Ці інституції, сприяють розвитку і збереженню культурного розмаїття, дотриманню прав і свобод етнічних спільнот, втіленню інклюзивної інтеграційної політики взаєморозуміння, міжкультурної взаємодії та консолідації багатокультурної громади, відстоюючи в такий спосіб демократичні європейські цінності [15]. Проте через важливе стратегічне розташування вже більше року Мелітополь живе під окупацією путінської орди, перебуваючи під тиском рашистської адміністрації й несе на собі страшне ярмо тимчасової окупації.

Рашистська ідеологія втілює щодо мелітопольців скоординований план дій з ознаками геноциду та дискримінації: від руйнування політичної та соціальної систем до знищення культури, мови, порушення прав і

свобод, і врешті-решт безпеки, гідності та життя людей. Рашистські загарбники принесли мелітопольцям так званий «руський мір», що заперечує європейський вибір української нації, а багатокультурний український народ окупанти вважають антируською конструкцією, незалежну ж Українську державу – «штучним утворенням», одночасно пропагуючи візирець «совецької дружби народів».

Знищення усього українського та європейського почалося з перших днів окупації шляхом політичних репресій усіх незгодних з новими порядками. Одними з перших полонених стали наш мер – Іван Федоров, кримськотатарська активістка, директорка краєзнавчого музею – Лейла Ібрагімова, пастор, громадянин Америки – Дмитро Бодю, громадяни Ізраїлю – родина Кумок, батько полячки Світлани Залізецької, директори шкіл, місцеві бізнесмени.... Й це тільки в перший місяць війни. Наразі викрадені й опинилися у полоні понад 1000 місцевих мешканців – представники місцевої влади, етнічних спільнот, громадські діячі, пересічні громадсько активні мелітопольці. Намагаючись знищити нашу ідентичність окупанти разом з політичними репресіями піддали жорсткій цензурі інформаційну, культурну та освітню сфери. У місті не працює вітчизняне телебачення, відсутній український мобільний зв'язок та інтернет, неправомірно конфісковане нерухоме майно та обладнання, тощо [14].

Мешканці міста не можуть вільно спілкуватися як українською, так і своєю етнічною мовою, а заклади освіти примусово переведені на російську мову й російські програми. У місцевому краєзнавчому музеї виготовлені «нові експонати», які перекручують справжню історію і культуру міста, називаючи наш край частиною малоросії або новоросії.

Вже більше півтора років місто проходить випробування на витримку і стійкість, єднання і взаємодопомогу. І головне – це випробування нашої гідності, поваги до себе і своєї історії, багатой етнокультурної спадщини, відданості своїй Батьківщині.

Однак загально відомо, що сила мелітопольської громади завжди була в толеруванні інакшості та згуртованості багатокультурної спільноти [15]. Сьогодні мелітопольська багатокультурна громада – це єдина команда дій, яка не тільки подумки візуалізує переможний мир та повернення до українського Мелітополя, а й разом із міською радою крок за кроком прописує Дорожню карту деокупації та реінтеграції як Мелітопольщини, так і всього Приазов'я.

Велику підтримку в захисті політики рівності та недискримінації етнічних спільнот мелітопольщини під час війни мелітопольцям надає проєкт Ради Європи «Підтримка реформування законодавчої бази щодо національних меншин та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні» [11]. Заплановані в ході реалізації Проєкту багатомірні комплексні соціологічні дослідження, тренінги,

інтерактивні семінари, круглі столи, ігрові заняття, соціально-мистецькі заходи, засновані на моделюванні елементів соціальної реальності й інтенсивній міжособистісній взаємодії, в запобіганні та протидії дискримінації осіб, які належать до національних меншин (спільнот) та корінних народів Мелітопольщини, консолідації громади навколо загальнонаціональної надії – перемоги над російським агресором.

Завдяки участі в цьому Проєкті, мелітопольська багатокультурна громада сьогодні – одна з найбільш консолідованих серед представників тих громад окупованих територій України, які змушені були тимчасово покинути свої домівки та місто. Чудовим підтвердженням цього є нижчезазначені кейси, які були реалізовані протягом останніх чотирьох місяців етноспільнотами нескореного багатокультурного Мелітополя з метою згуртованості й консолідації громади, було проведено низку заходів:

Кейс 1. З метою вшанування пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу та обговорення першочергових кроків по відновленню багатокультурної взаємодії в мелітопольській громаді після деокупації 18 травня 2023 року на базі Відкритого простору допомоги «Саме тут» (м. Запоріжжя) пройшло засідання інтерактивного круглого столу «Вкрадена Батьківщина: сталінська депортація та рашистська окупація». Ініціаторами заходу стали ГО Мелітопольський регіональний комітет сприяння поверненню кримських татар на історичну батьківщину "АЗАТ" та представники кримськотатарської організації Ана Юрт (м. Запоріжжя), члени національно-культурних товариств Мелітополя та інших неурядових громадських організацій, вчителі, журналісти. Маленькі мелітопольці (і не тільки) долучились до мистецької майстерні з малювання української та кримськотатарської символіки. Це дозволило учасникам заходу підвищити рівень поваги до природних прав та свобод людини і громадянина через відновлення та збереження історичної пам'яті, а дітям знизити рівень тривожності, сформувані навички ефективної взаємодії, установки на позитивні емоційні контакти.

Кейс 2. З метою розширення міжкультурної взаємодії та підтримки ініціатив етнічних спільнот, задля соціальної згуртованості та консолідації мелітопольської громади та вироблення об'єднаних наративів та практичного втілення принципу єдності у розмаїтті в умовах війни та післявоєнний час, 19 та 30 травня на базі Координаційних просторів допомоги «Саме тут» у містах Львові, Запоріжжі та Києві було проведено робочі зустрічі у форматі світового кафе («World café») «Деокупація Мелітополя: шляхи розвою багатокультурної громади». Захід методологічно поєднав у собі опитування з елементами ділової гри та групового письмового інтерв'ю.

Акцент був зроблений на спілкуванні та продукуванні нових думок та ідей, що дозволило

виявити канали, та визначити дієві інструменти, які вплинуть на ефективність роботи ГО «Спілка громадських організацій «Рада національних товариств»» після деокупації. В ході заходу було створено нові та посилено вже існуючі зв'язки у багатокультурній громаді у воєнний період, підвищено рівень відчуття приналежності до громади; визначено спільне бачення подальшого повоєнного розвитку; підвищено рівень довіри до місцевих інституцій в період тимчасової окупації; визначено власний внесок у розвиток спільного майбутнього.

Кейс 3. Задля активного залучення етноспільнот Мелітополя до активного життя та пошуку шляхів об'єднання задля успішного руху вперед і реалізації заходів, спрямованих на загальний добробут багатокультурного Мелітополя 19-20 травня поточного року на базі Creative State of Arsenal (м. Київ), пройшов психологічний тренінг «Чи можливо згуртувати громаду після війни? #згуртована_громада_в_дії». У форматі роботи в малих групах, тренерки визначили психологічні ресурси багатокультурної громади, допомогли підвищити ступінь емоційного включення та взаємодопомоги учасників та учасниць; набути вмінь і навичок жити та працювати пліч-о-пліч; виокремили шляхи підвищення рівнів довіри та згуртованості; визначити конкретні дії для підвищення рівня солідарності та консолідації багатокультурної громади.

Кейс 4. Розробці громадської візії відновлення українського європейського Мелітополя як складової єдиного плану реінтеграції повоєнного міста був присвячений інтерактивний круглий стіл «Такі різні й такі рідні, бо ми – українські Мелітопольці, об'єднані навколо майбутнього» (м. Київ, 12.09.2023). Викладачі Мелітопольського державного педагогічного університету, які власне і були промоутерами цього круглого столу, презентували результати соціологічних досліджень «Повоєнна мелітопольщина очима громади: виклики/запити/пропозиції/ініціативи», проведеного на замовлення Мелітопольської міської ради у 2023 році Центром соціологічного дослідження університету. Також у межах заходу розглядалися проблеми, які можна описати так: «Я повернуся додому, а там...». Це практична частина робочого засідання з метою певної психологічної підготовки до реалій, з якими доведеться зіштовхнутися вдома. Однією з можливих відповідей на подібні виклики є «програвання» деяких життєвих ситуацій, що можуть виникнути після повернення у рідне місто.

Разом із мелітопольцями майбутнє рідного міста та проблеми, що виникатимуть після повернення, обговорював мер міста Іван Федоров. Він представив свій амбітний план відродження Мелітополя, наголосивши на невід'ємності цього процесу від відбудови мелітопольського регіону загалом. Аудиторією план мера був сприйнятий з великою зацікавленістю та викликав жваве обговорення. Прикметною є формулювання головної

ідеї плану майбутнього рідного міста мером Федоровим: Мелітополь – місто щасливих людей [9].

Цей круглий стіл та подібні заходи, спрямовані на об'єднання, порозуміння та активізацію конструктивної діяльності громади є безумовно потрібними та корисними не лише для мелітопольців, але й для усіх громад України, особливо біженців із тимчасово окупованих територій.

Висновки і пропозиції. Успішні кейси та позитивний досвід участі представників та представниць етнічних спільнот багатокультурного нескореного Мелітополя у подоланні комунікаційних розривів між етнічними спільнотами, які залишилися в тимчасово окупованому Мелітополі, проживають на підконтрольній Україні території чи вимушено виїхали за кордон в реалізації проектної діяльності Ради Європи «Посилення захисту національних меншин, у тому числі ромів, та мов меншин в Україні», демонструють: майбутнє дійсно об'єднає людей.

В подальшому задля захисту й забезпечення прав національних меншин та корінних народів ми сподіваємося на подальшу тісну співпрацю з ініціативною групою щодо вирішення таких нагальних запитів і проблем:

- подолання комунікаційних розривів між етнічними спільнотами, які залишилися в тимчасово окупованому Мелітополі, проживають на підконтрольній Україні території чи вимушено виїхали за кордон з метою відновлення повноцінної діяльності ГО «Спілка громадських організацій «Рада національних товариств»»;

- консультативно-експертну підтримку етнічних спільнот, у тому числі і ромів, щодо подолання законодавчих прогалин задля повноцінної реалізації конституційних прав та свобод в нових повоєнних умовах;

- налагодженні ефективної співпраці між органами місцевого самоврядування та багатокультурною громадою мелітопольщини;

- проведенні моніторингових соціологічних досліджень з метою оновлення фактологічних даних щодо етнічних, мовних та релігійних ідентичностей, захисту прав національних меншин і корінних народів деокупованого Приазов'я;

- підвищенні рівня культурного та політичного плюралізму з метою запобігання потенційним міжетнічним конфліктам та мові ворожнечі;

- розширенні можливостей етноспільнот, включаючи ромів, до участі в політичному та громадському житті міста;

- підвищенні рівня медіаграмотності та критичного мислення представників етноспільнот, включаючи ромів, для забезпечення сталого розвитку багатокультурної мелітопольської громади.

1. Безрукова О.А. Рашизм як ідеологія: спроба соціологічної інтерпретації. URL: http://habitus.od.ua/journals/2023/46-2023/46_2023.pdf

2. Грабовська І. Р. 1.1. Актуальність дослідження консолідаційних процесів українства доби постколоніалізму. *Консолідація українства в постколоніальну добу: монографія / за заг. ред. проф. М. І. Обушного*. Київ: Міленіум, 2018. С. 15–38.
3. Грабовська І. Р. 7. Перспективні напрямки дослідження консолідації сучасного українства: теорія та практика. *Консолідація українства в постколоніальну добу: монографія / за заг. ред. проф. М. І. Обушного*. Київ: Міленіум, 2018. С. 311–385.
4. Грабовська І. Цивілізаційний підхід у контексті сучасних викликів українству. *Мостяєв О. Цивілізації, Європа, українство: історико-типологічний підхід / Олександр Мостяєв; передм. І. Грабовської*. К.: Міленіум, 2018. С. 5–27.
5. Дацюк С. Що таке рашизм? *Українська правда*. 2022. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/624fc6e87bb92/>
6. Державна цільова програма «Єдність у розмаїтті» на період до 2034 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KR230429?an=7>
7. Заборонити рашизм / В. Огнев'юк, В. Андреев, В. Брехуненко, М. Відейко, Б. Гуменюк, І. Гририч, Л. Масенко, Ю. Митрофаненко, В. Огризко, О. Палій, В. Піскун, П. Полянський, В. Сергічук, П. Чернега; за заг. ред. В. Піскун. - К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. - 252 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/44912/1/V_Andryeyev_R_FVI_2023_FSHN_KUBG.pdf
8. Закон України "Про національні меншини (спільноти) України". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>
9. Ірина Грабовська. Майбутнє рідної Мелітопольщини об'єднує мелітопольську громаду вже сьогодні. *Газета «День»*. 13 вересня 2023 р. URL: <https://day.kyiv.ua/newspaper>
10. Посібник для навчання з питань соціальної згуртованості й безбар'єрного середовища в молодіжному секторі, проєкт 2022. URL: <https://rm.coe.int/training-manual-on-social-cohesion-and-barrier-free-environment-in-the/1680ab260e>
11. Проєкт Ради Європи «Підтримка реформування законодавчої бази щодо національних меншин та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні». URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/supporting-the-reform-of-the-national-minority-legal-framework-and-the-resilience-of-national-minorities-and-roma-in-ukraine>
12. Слющинський Б.В. Міжетнічні культурні комунікації як фактор побудови громадянського суспільства в сучасній Україні. URL: www.edportal.org.ua/books/Conference_2005/Slyushchiskiy
13. Слющинський Б. Міжетнічна культурна комунікація в українському Приазов'ї в контексті побудови громадянського суспільства URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/5943/5971>
14. Звіт за результатами контент-аналізу, фокус групових дискусій та глибинних інтерв'ю в рамках реалізації проєкту за підтримки Ради Європи «Етнічні спільноти і спільність: запорука громадянської активності та довіри». *Мелітопольська міська рада, Центр соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Мелітополь – Запоріжжя*, 2022. 114 с.
15. Соціологічні маркери інтеркультурного картування Мелітополя / авт. колектив: Л. Афанасьєва, А. Орлов [ті ін.] ; за заг. ред. Л. Афанасьєвої. Мелітополь, 2020. 63 с.
16. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiiuse.pdf>
17. Цюрупа М.В. Основи сучасних політичних і правових знань. К.: Вандекс, 2020. 274 с.

References

1. Bezrukova O.A. *Rashyzm yak ideolohiia: sprobа sotsiolohichnoi interpretatsii* [Rashism as an Ideology: An Attempt at Sociological Interpretation]. URL: http://habitus.od.ua/journals/2023/46-2023/46_2023.pdf (in Ukrainian).
2. Grabovska I. (2018). R. 1.1. *Aktualnist doslidzhennia konsolidatsiinykh protsesiv ukrainstva doby postkolonializmu* [The relevance of the study of consolidation processes of Ukrainianness in the post-colonial era]. *Konsolidatsiia ukrainstva v postkolonialnu dobu: monohrafiia / za zah. red. prof. M. I. Obushnoho*. Kyiv: Milenium. Pp. 15–38. (in Ukrainian).
3. Grabovska I. (2018). R. 7. *Perspektyvni napriamky doslidzhennia konsolidatsii suchasnoho ukrainstva: teoriia ta praktyka* [Prospective directions of research on the consolidation of modern Ukraine: theory and practice]. *Konsolidatsiia ukrainstva v postkolonialnu dobu: monohrafiia / za zah. red. prof. M. I. Obushnoho*. Kyiv: Milenium. Pp. 311–385. (in Ukrainian).
4. Grabovska I. (2018). *Tsyvilizatsiinyi pidkhid u konteksti suchasnykh vyklykiv ukrainstvu* [Civilizational approach in the context of modern challenges to Ukraine]. *Mostiaiev O. Tsyvilizatsii, Yevropa, ukrainstvo: istoryko-typolohichnyi pidkhid / Olexsandr Mostiaiev; peredm. I. Grabovskoi*. K.: Milenium. Pp. 5–27. (in Ukrainian).
5. Datsiuk S. (2022). *Shcho take rashyzm?* [What is racism?]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/624fc6e87bb92/> (in Ukrainian).

6. *Derzhavna tsilova prohrama «Iednist u rozmaitti» na period do 2034 roku* [State Target Program "Unity in Diversity" for the period up to 2034]. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KR230429?a_n=7 (in Ukrainian).
7. *Zaboronyty rashyzm* [Ban racism]. (2023). / V. Ohneviuk, V. Andriev, V. Brekhunenko, M. Videiko, B. Humeniuk, I. Hyrych, L. Masenko, Yu. Mytrofanenko, V. Ohryzko, O. Pali, V. Piskun, P. Polianskyi, V. Serhiichuk, P. Cherneha; za zah. red. V. Piskun. K.: Kyiv, un-t im. B. Hrinchenka. 252 p. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/44912/1/V_Andryeyev_R_FVI_2023_FSHN_KUBG.pdf (in Ukrainian).
8. *Zakon Ukrainy "Pro natsionalni menshyny (spilnoty) Ukrainy"* [Law of Ukraine "On National Minorities (Communities) of Ukraine"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text> (in Ukrainian).
9. Iryna Hrabovska. (13 veresnia 2023 r.). *Maibutnie ridnoi Melitopolshchyny obiednuie melitopolsku hromadu vzhe sohodni* [The future of the native Melitopol region unites the Melitopol community today]. *Hazeta «Den»*. URL: <https://day.kyiv.ua/newspaper> (in Ukrainian).
10. *Posibnyk dlia navchannia z pytan sotsialnoi zghurtovanosti y bezbariernoho seredovyscha v molodizhnomu sektori, proiekt 2022* [Training manual on social cohesion and barrier-free environment in the youth sector, project 2022]. URL: <https://rm.coe.int/training-manual-on-social-cohesion-and-barrier-free-environment-in-the/1680ab260e> (in Ukrainian).
11. *Proiekt Rady Yevropy «Pidtrymka reformuvannia zakonodavchoi bazy shchodo natsionalnykh menshyn ta zmitsnennia stiikosti natsionalnykh menshykh i romiv v Ukraini»* [Council of Europe project "Supporting the reform of the legal framework on national minorities and strengthening the resilience of national minorities and Roma in Ukraine"]. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/supporting-the-reform-of-the-national-minority-legal-framework-and-the-resilience-of-national-minorities-and-roma-in-ukraine> (in Ukrainian).
12. Sliushchynskyi B.V. *Mizhetnichni kulturni komunikatsii yak faktor pobudovy hromadianskoho suspilstva v suchasni Ukraini* [Interethnic Cultural Communications as a Factor in Building Civil Society in Modern Ukraine]. URL: www.edportal.org.ua/books/Conference_2005/Slyushchyskiy (in Ukrainian).
13. Sliushchynskyi B. *Mizhetnichna kulturna komunikatsiia v ukrainskomu Pryazovi v konteksti pobudovy hromadianskoho suspilstva* [Interethnic cultural communication in the Ukrainian Pryazovia region in the context of building civil society]. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/5943/5971> (in Ukrainian).
14. *Zvit za rezultatamy kontent-analizu, fokushrupovykh dyskusii ta hlybynykh interviu v ramkakh realizatsii proiektu za pidtrymky Rady Yevropy «Etnichni spilnoty i spilnist: zaporuka hromadskoi aktyvnosti ta doviry»* [Report on the results of the content analysis, focus group discussions, and in-depth interviews within the framework of the Council of Europe-supported project "Ethnic Communities and Commonality: A Key to Civic Engagement and Trust"]. *Melitopolska miska rada, Tsentr sotsiologichnykh dosildzhen Melitopolskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho, Melitopol – Zaporizhzhia*. (2022). 114 p. (in Ukrainian).
15. *Sotsiologichni markery interkulturnoho kartuvannia Melitopolia* [Sociological markers of intercultural mapping of Melitopol]. / avt. kolektyv: L. Afanasieva, A. Orlov [ti in.]; za zah. red. L. Afanasievoi. Melitopol. (2020). 63 p. (in Ukrainian).
16. *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. 2022* [Ukrainian society in the conditions of war]. *Kolektyvna monohrafiia* / S. Dembitskyi, O. Zlobina, N. Kostenko ta in.; za red. chlen.-kor. NAN Ukrainy, d. filos. n. Ye. Holovakhy, d. sots. n. S. Makeieva. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. (2022). 410 p. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf> (in Ukrainian).
17. Tsiurupa M.V. (2020). *Osnovy suchasnykh politychnykh i pravovykh znan* [Fundamentals of modern political and legal knowledge]. K.: Vandeks. 274 p. (in Ukrainian).